

Sociale Kwaliteit voor een sterke Sociale Basis

Lisbeth Verharen, Meike Heessels, Carinda Jansen, Judith Wolf

December 2019

Sinds kort is er hernieuwde aandacht voor de sociale basis (Van Pelt & Repetur, 2018). Definities en opvattingen over wat de sociale basis is verschillen. Wij omschrijven het als het geheel aan informele en formele diensten, voorzieningen en relaties in de leefomgeving van mensen die er aan bijdragen dat mensen tot hun recht komen en kunnen floreren. Gemeenten, maatschappelijke organisaties, vrijwilligers en inwoners buigen zich over vragen als hoe je de sociale basis kunt versterken, wat verschillende partijen voor versterking van de sociale basis kunnen doen en hoe je de sociale basis kunt monitoren¹? Er lijkt betrekkelijk weinig aandacht te zijn voor het waartoe van de sociale basis. Waarom is een sociale basis belangrijk? Welke waarden zijn richtinggevend voor de sociale basis? Voor ons is het antwoord op die vragen gelegen in de theorie van sociale kwaliteit. Voordat we ons druk maken over het wat en het hoe van de sociale basis, is het wat ons betreft zaak om te zorgen voor een fundament onder die sociale basis. Een fundament om te begrijpen wat de betekenis is van die sociale basis in de levens van mensen. Als we dit fundament optrekken vanuit de theorie van sociale kwaliteit volgen concrete aanknopingspunten voor hoe te handelen, wat te doen en wat en hoe te monitoren.

Voorwaarden voor sociale kwaliteit op het niveau van de samenleving

Sociale kwaliteit is de mate waarin mensen de mogelijkheden hebben om te participeren in sociale relaties op een manier die hun welzijn, capaciteiten en individueel potentieel verbetert (<https://socialquality.org/about-iasq/iasq-basics/>). Sociale kwaliteit maakt dat mensen hun potentieel kunnen benutten, zichzelf kunnen realiseren en zodoende ook hun bijdrage kunnen leveren aan het collectief: aan hun sociaal netwerk, de buurt, het dorp, de samenleving. Sociale kwaliteit ontstaat wanneer op het niveau van de samenleving is voldaan aan vier conditionele voorwaarden: sociaaleconomische zekerheid, sociale inclusie, sociale cohesie en sociale empowerment (Philips, 2011; Wolf, 2016; www.socialquality.org/theory/). Deze voorwaarden staan ieder voor een belangrijke waarde, respectievelijk sociale rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en menselijke waardigheid (zie figuur 1). Een sociale basis die vanuit deze vier waarden de genoemde voorwaarden in praktijk en beleid realiseert, kun je in onze optiek een sterke sociale basis noemen. Als voorwaarden onder druk staan – wat vraagt om continue reflectie op de stand van die voorwaarden – is het aan de spelers in de sociale basis om te werken aan versterking van die voorwaarden en de hiermee verbonden normatieve waarden als leidraad voor hun handelen te nemen.

¹ Zie bijvoorbeeld: <https://www.programmasociaaldomein.nl/trajecten/versterken-sociale-basis/documenten/publicaties/2019/05/23/versterken-sociale-basis> geraadpleegd op 22-08-2019

Sociale kwaliteit		
Voorwaarden	Via	Gericht op
Sociaal Economische Zekerheid	Borgen van essentiële bestaansvoorwaarden voor ieder mens via mensenrechten, wetgeving en voorzieningen	Sociale rechtvaardigheid
Sociale Inclusie	Responsiviteit en toegankelijkheid van groepen, gemeenschappen en systemen	Gelijkwaardigheid
Sociale Cohesie	Gedeelde normen en waarden, erkenning en respect, wederkerigheid	Solidariteit
Sociale Empowerment	Mogelijkheden tot zelfbeschikking/zelfrealisering, ondersteund en versterkt door relaties en structuren	Menselijke waardigheid

Figuur 1: Voorwaarden voor Sociale Kwaliteit. Uit: Verharen, 2017, p. 18

De vraag is wat goede aanknopingspunten zijn ter versterking van de vier voorwaarden op het niveau van de samenleving en wie dan wat het beste kan doen, met als inzet de mogelijkheden tot participatie en zelfregie van burgers (Wolf, 2016). De vier voorwaarden kun je zien als knoppen om aan te draaien bij het versterken van de sociale basis. Voor iedere voorwaarde heb je meerdere en ook andere spelers uit die sociale basis nodig. We illustreren dit aan de hand van onderzoek naar eenzaamheid in de gemeente Heumen, dat we samen met betrokkenen uit alle lagen uit de sociale basis hebben gedaan vanuit de Werkplaats Sociaal Domein Nijmegen.

De aanpak van eenzaamheid vanuit sociale kwaliteit

Uit onderzoek blijkt dat veel pogingen om eenzaamheid te verminderen niet effectief zijn, omdat die niet aansluiten bij de mensen. Om een effectieve aanpak te ontwikkelen, zijn de ervaringen van inwoners daarom een belangrijk startpunt. In Heumen zijn er verschillende netwerken actief bezig met een lokale aanpak van eenzaamheid: ze hebben elk een andere rol, maar hebben allen bijgedragen aan en zijn voortdurend geïnformeerd over onderzoek naar ervaringen van eenzaamheid in de gemeente onder 85 inwoners.

Vanaf 2016 hebben onderzoekers en studenten van de Werkplaats Sociaal Domein samengewerkt met een kritisch onderzoeksteam van bewoners. Betrokken was ook een breed gedragen gemeentelijke stuurgroep die de bevindingen in hun netwerk verspreidde, toetste en die de richting van onderzoek en aanpak bepaalde op basis van de ervaringen van bewoners. We hebben ons in dit onderzoek de vraag gesteld: Wat zijn de ervaringen van eenzaamheid en sociale verbinding onder bewoners van de gemeente Heumen?

De 85 respondenten zijn niet geselecteerd op ervaringen met eenzaamheid. Aangezien alle mensen gedurende hun leven (periodes van) eenzaamheid meemaken. We hebben 47 vrouwen geïnterviewd en 38 mannen. We hebben er voor gekozen om de leeftijd zo veel mogelijk te spreiden: aangezien eenzaamheid onder alle leeftijden voorkomt. De leeftijd van de respondenten varieert van 18 tot 86 jaar. We hebben gefocust op doelgroepen waarvan we weten dat ze meer risico hebben op het ontwikkelen van gevoelens van eenzaamheid: statushouders, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een achtergrond in de GGZ, ouderen en mantelzorgers. We hebben inwoners

uit de verschillende dorpen behorend bij de gemeente Heumen geïnterviewd: namelijk Malden – het grootste dorp – en de drie kleinere kernen Heumen, Overasselt en Nederasselt.

De vier voorwaarden voor sociale kwaliteit werkten als een soort sorteermachine in de analyse van deze 85 verschillende verhalen van inwoners (Wolf, 2016). De centrale vraag naar ervaringen van eenzaamheid en verbinding in Heumen is uitgesplitst in 4 deelvragen, onderverdeeld naar voorwaarde voor sociale kwaliteit, die we hieronder elk kort beantwoorden:

1. Sociale empowerment: Wat betekent eenzaamheid voor de inwoners persoonlijk? Eenzaamheid is subjectief en wordt ingekleurd door iemands levensloop en de manier waarop iemand in het leven staat. In combinatie met de schroom om hulp te vragen of te delen, kunnen fysieke of psychische gezondheidsproblemen of grote levensgebeurtenissen ernstige eenzaamheid veroorzaken. Dit wordt met name genoemd door ouderen en mensen met psychische problematiek. Ook jongeren noemen dat dit eenzaam kan maken, omdat men niet verwacht dat ze gezondheidsproblemen hebben. Mensen putten kracht uit persoonlijke zingevingsbronnen zoals de mensen om hen heen, geloof, natuur, huisdieren, hobby's, en kunnen genieten van kleine dingen. Die kracht is nodig om vanuit jezelf tot oplossingen te komen. Inwoners benadrukken allereerst het belang van hun zelfstandigheid en de behoefte te mogen bijdragen vanuit hun mogelijkheden.

2. Sociale cohesie: Wat is de betekenis van sociale netwerken en de buurt? Inwoners benoemen een behoefte aan betekenisvol contact dat wil zeggen: behoefte aan gezelschap, waarin je kunt zijn wie je bent, kunt delen wat voor jou belangrijk is, en je voelt dat je gewaardeerd wordt. In de gesprekken over eenzaamheid kwamen veel onderwerpen aan de orde, maar één onderwerp steekt daar met 'kop en schouders' bovenuit: van betekenis willen en kunnen zijn voor een ander óf juist het gemis daaraan. Vooral ouderen stellen dit thema aan de orde, vanuit de wens om van betekenis te zijn en vanuit de angst om zich nutteloos te voelen. Inwoners die eenzaamheid ervaren benoemen dat ze iemand nodig hebben die hen de drempel over helpt om (kleine) stappen te zetten, en dat die persoon in contact met hen blijft.

3. Sociale inclusie: Hoe ervaren de inwoners de toegankelijkheid van de lokale gemeenschap? Uit de verhalen blijkt dat nieuwe contacten leggen met name voor kwetsbare inwoners niet eenvoudig is. Denk aan statushouders, maar ook aan mensen met een lichte verstandelijke beperking. Het stigma, dat mensen zelf verantwoordelijk zijn voor hun eenzaamheid blijkt hardnekkig. Bekeken vanuit de verhalen werkt dit averechts. Mensen die eenzaamheid ervaren, benoemen dat zij deze vooroordelen aanvoelen, en dat dit ervoor zorgt dat zij zich vervolgens verder terugtrekken. De jongere generatie, tot dertig jaar, spreekt zich in de interviews over één onderwerp heel expliciet uit: de invloed van de woonplaats op het persoonlijk leven. Daarbij noemen ze drie kenmerken: de beperkte beschikbaarheid van voorzieningen, de beperkte mogelijkheid om anderen te ontmoeten en het sterke gevoel van verbondenheid in en daarmee voor nieuwkomers de relatieve geslotenheid van de kleine dorpskernen.

4. Sociaaleconomische zekerheid: Welke bestaansvoorwaarden spelen een rol in de ervaring van eenzaamheid? Inwoners benoemen veelal het belang van werk, allereerst om in levensonderhoud te kunnen voorzien, maar ook vanwege het gevoel bij te dragen. Geen werk hebben, kan grote eenzaamheid veroorzaken. Geldzorgen ontstaan door allerlei oorzaken: ziekte, migratie, verlies van werk, maar ook een overlijden. Het taboe van geldzorgen hebben en dit niet durven of kunnen delen, kan vervolgens leiden tot stress en eenzaamheid.

Vooral als je met complexe fenomenen zoals eenzaamheid en armoede aan de slag gaat, is reflectie vanuit sociale kwaliteit waardevol. Dit vraagt nadrukkelijk ook om visiebepaling: Willen we vanuit waarden van sociale rechtvaardigheid, gelijkwaardigheid, solidariteit en menselijke waardigheid

samen werken aan een samenleving waarin een goed leven voor eenieder binnen bereik is? Een leven waarin je meedoet en ertoe doet? Sociale kwaliteit stelt je in staat om samen met de spelers uit de sociale basis eenzaamheid te ontrafelen en inzichtelijk te maken wat nu precies de vragen zijn in deze lokale context. Deze manier van “sorteren” fungeert als motor: het helpt de deelnemers in de stuurgroep om vanuit de ervaren eenzaamheid van inwoners – vanuit de inhoud - in de gemeente Heumen tot actie te komen.

- Het remt een ongerichte impuls om “leuke dingen te organiseren voor de doelgroep” en geeft concreet inzicht in wat dan wel. Voorbeeld: geen buurtvervoer, maar wel begeleiden naar bestaande activiteiten en zorgen dat je na afloop informeert hoe het bevallen is en of er nog steuntje in de rug nodig is.
- Het geeft vanuit de waarden en conditionele voorwaarden aanknopingspunten om de vraagstukken die te maken hebben met eenzaamheid in onderlinge samenhang op te pakken.
- Voor alle vier de voorwaarden worden op dit moment acties geformuleerd en uitgevoerd. Bijvoorbeeld om de sociale cohesie te bevorderen brengen dorpsverbinders die door de gemeente zijn aangesteld inwoners in contact met lokale initiatieven of buurtbewoners. En om sociaaleconomische zekerheid te versterken, zodat die minder een belemmering is voor deelname aan activiteiten, zijn mogelijkheden voor tegemoetkomingen en ondersteuning bij financiële vragen gebundeld en op een toegankelijke manier onder de aandacht gebracht van inwoners.

Sociale kwaliteit centraal in de Sociale Basis

Onze ervaring is dat verschillende spelers in de sociale basis van betekenis willen zijn voor sociale kwesties zoals eenzaamheid, maar bijvoorbeeld ook armoede of de integratie van nieuwkomers. Sociale kwaliteit helpt om - vanuit de verhalen en ervaringen van inwoners, vrijwilligers, professionals en beleidsmakers - samen goed te kijken naar wat er allemaal speelt in die sociale kwestie. Wat er speelt, manifesteert zich op en tussen verschillende niveaus. Zo noemen de inwoners allerlei structurele factoren, zoals het ontbreken van werk, geldzorgen, beperkte beschikbaarheid van voorzieningen, de relatieve geslotenheid van dorpskernen en stigma, die van invloed zijn op hun gevoel van verbinding met anderen. Deze structurele factoren vragen om acties ten behoeve van het collectief, zoals aanpassingen in de sociale en fysieke omgeving in een wijk of dorp (mesoniveau) en of veranderingen in systemen en beleid (macroniveau), waaronder aanpassing van instituties en wet- en regelgeving. Inwoners noemen nadrukkelijk ook factoren die veel meer met zichzelf of hun directe omgeving te maken hebben, die hun gevoel van eenzaamheid bepalen. Het gaat dan bijvoorbeeld om de impact van ziekte of ingrijpende levensgebeurtenissen, de behoefte om voor anderen van betekenis te willen zijn, je gewaardeerd te voelen, wederkerigheid in het contact. Maar ook het gevoel van uitgesloten zijn, de neiging je terug te trekken en daarmee zelf verder uit te sluiten. Ook hoe persoonlijke zingevingsbronnen mensen kracht geven. Als mensen vereenzamen en verder dreigen vast te lopen in hun leven dan vraagt dat wat van henzelf – hoe gaan ze met alle uitdagingen om, hoe hervinden ze zichzelf en hun kracht -, maar ook van informele ondersteuners in de wijk en professionals (micro- en mesoniveau).

Krachtwerk

Wat mensen zelf kunnen doen om zich te hervinden en hun krachten te ontdekken en hoe informele zorgverleners en professionals in dit proces ondersteunend kunnen zijn, is uitgewerkt in de basismethodiek van Krachtwerk (Wolf, 2016). Krachtwerk ondersteunt mensen die, om wat voor reden dan ook, in de samenleving op achterstand staan en de greep op (onderdelen van) hun leven kwijt zijn. Vertrekpunt en focus van Krachtwerk vormen de eigen krachten en groeimogelijkheden van mensen en wat zij het meest belangrijk vinden voor de kwaliteit van hun dagelijkse leven en voor hun toekomst. Sociale kwaliteit is bij Krachtwerk zowel in waarden als in voorwaarden richtinggevend voor het met mensen samen werken aan wat zij zelf beschouwen als een goed leven. Een leven waarin zij naar vermogen hun potentieel kunnen realiseren en van betekenis kunnen zijn voor anderen, in verbinding met anderen. Het bestaan van mensen beziet Krachtwerk in het licht van de voorwaarden die de samenleving creëert – op meso- en macroniveau - voor een goede kwaliteit van het dagelijks bestaan. Het functioneren en de levensomstandigheden van mensen worden dus altijd gezien in het licht van de sociaal-maatschappelijke context. Als mensen (tijdelijk) niet kunnen meekomen, worden dus ook de structurele hobbels en klemmen in ogenschouw genomen die het mensen moeilijk maken om te blijven meedoen. Hun ervaringen en verhalen zijn goud waard en onmisbaar voor reflectie op en aanpassingen in systeem en beleid.

Tot slot

Sociale kwaliteit geeft een taal, een richting en voorwaarden voor het samen werken in en aan de versterking van de sociale basis. Kijken naar kwesties in de sociale basis vanuit sociale kwaliteit geeft aanknopingspunten voor acties voor alle betrokken actoren.

Lisbeth Verharen is lector Versterken van Sociale Kwaliteit bij HAN University of Applied Sciences en programmaleider van de Werkplaats Sociaal Domein Nijmegen. Meike Heessels en Carinda Jansen zijn als onderzoekers vanuit hetzelfde lectoraat aan de Werkplaats verbonden. Judith Wolf is hoogleraar maatschappelijke zorg van de afdeling Eerstelijngeneeskunde van het Radboudumc en directeur van Impuls – Onderzoekscentrum, Academie en Werkplaats.

Bronnen

Pelt, M. van & Repetur, L. (2018). *De sociale basis terug van weggeweest*. Utrecht: Movisie.

Philips, D. (2011) The Individual and the Social: A Comparative Study of Quality of Life, Social Quality and Human Development Approaches. *International Journal of Social Quality* 1(1) 71–89

<https://socialquality.org/about-iasq/iasq-basics/> geraadpleegd op 26-08-2019

www.socialquality.org/theory/ geraadpleegd op 26-08-2019

Verharen, L. (2017). *Being there. Samen werken aan het versterken van sociale kwaliteit*. Lectorale rede. Nijmegen: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen

Wolf, J. (2016) *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Uitgeverij Coutinho